

Eureka!

Les troballes arqueològiques per atzar

JOAN CARLES ALAY I RODRÍGUEZ*

COMISSIÓ DE PATRIMONI SOCIETAT CATALANA D'ARQUEOLOGIA (SCA)
SEMINARI D'ESTUDIS I RECERQUES PREHISTÒRIQUES (SERP)

Quan de manera inesperada, ens trobem amb un objecte que pot ser arqueològic, què hem de fer? Quan és una troballa per atzar i quan és una acció arqueofurtiva? Premi o càstig?...

Preguntes amb respostes que no sempre són tan esclaridores com podríem esperar. La historiografia arqueològica és plena de grans troballes per atzar que en realitat no ho han sigut; herois en la preservació del patrimoni comú que n'eren depredadors. Analitzarem alguns casos, cercant el límit entre la casualitat i l'espoli.

El context arqueològic és d'importància cabdal en la metodologia científica i és precisament un dels valors més afectats per les accions arqueofurtives.¹ L'alteració del context és fonamental a l'hora de diferenciar les troballes per atzar del saqueig. Distingirem tipus de descontextualització que ens permetran aclarir aquestes diferències.

Cercarem respostes a les preguntes plantejades, argumentant i desenvolupant propostes per a esvaïr dubtes i avançar cap a una protecció del patrimoni arqueològic cada cop més eficaç.

1. Les troballes per atzar

Ens interessa saber què s'entén per troballa casual, fortuïta o per atzar en la llei, i en especial la de patrimoni cultural. La vigent llei catalana de 1993, no facilita cap concepte, per la qual cosa ens hem de remetre a l'estatal de 1985. En el tercer apartat del seu article quaranta-u, diu textualment que «es consideren troballes casuales els descobriments d'objectes i restes materials que, posseint els valors que són propis del Patrimoni Històric Espanyol, s'hagin produït per atzar o a conseqüència de qualsevol altra mena de remocions de terra, demolicions o obres de qualsevol índole».

En José Luis Álvarez, que va ser ponent en la comissió del Congrés dels Diputats que va elaborar la llei a partir del projecte presentat pel Govern, considera diferents graus d'atzar encabits en aquesta definició (Álvarez 1989, 752-753).

El primer és el que anomena la troballa estricta. Qui passeja, per exemple, pel camp i troba una làpida; el camperol que troba una urna mentre llaura; el bussejador que troba una àmfora; l'excursionista que entra en una cova i descobreix un exvot...

El segon són les troballes per atzar, remo-

com el subsol i/o medi subaquàtic, que tinguin per finalitat descobrir, documentar, estudiar, investigar, recollir, extreure i/o comprovar l'e-

xistència de béns arqueològics, tant mobles com immobles, sense l'autorització ni el rigor científic corresponents, implicant la seva pèrdua i/o destrucció, total o parcial, l'alteració del seu context i/o l'afectació de tots o alguns dels seus valors (Alay 2021, 19-25).

* Correu de contacte: joancarlesalay@yahoo.es
Aquest article és part del projecte d'R+D+I 'ValTArq', amb referència PID2021-124498NB-I00P i finançat per MICIU/AEI /10.13039/501100011033 i per FEDER, UE.

¹ L'arqueofurtivisme és l'activitat duta a terme per les persones que realitzen remocions i/o exploracions, tant en la superfície terrestre

Titular del Diari de Girona del 17 de juliol de 2013.

vent el sòl. És el cas de fer les fonamentacions d'un nou edifici o els rebaixos per a fer una carretera...

El tercer, les demolicions. Es refereix a les demolicions totals o parcials d'edificis en les que apareixen parets, fragments arquitectònics que havien estat aprofitats, ocultacions...

Finalment, d'acord amb aquest autor, es fa referència a obres "de qualsevol índole", per incloure les troballes casuals per obres que no siguin estrictament remocions o demolicions, com reparacions, tasques mineres...

Els descobridors tenen uns drets i obligacions. La normativa catalana en fa esment. Pel que fa a obligacions, els descobriments de béns arqueològics fets per atzar s'han de comunicar en el termini de quaranta-vuit hores al Departament de Cultura, a un museu públic de Catalunya o a l'ajuntament corresponent (article 51 de la Llei 9/1993 i article 22.1 del Decret 78/2002 del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic). Llevat que calgui efectuar remoció de terres per a fer l'extracció del bé o es tracti d'una troballa subaquàtica, en els quals supòsits ha de romandre en el lloc originari (article 51.3 de la Llei).

El reglament especifica que els béns han de romandre en el seu emplaçament original excepte quan es tracti d'objectes que es trobin a la superfície terrestre i si-

guin fàcilment transportables per part de la persona que els ha trobat. Mai es poden extreure els béns quan calgui fer qualsevol remoció de terra, per mínima que sigui, o quan calgui deslligarlos de cap altre objecte o resta. Mentre no efectua el lliurament se li apliquen les normes del dipòsit legal²

(article 22.1).

Quant a drets, es preveu un premi econòmic. L'origen d'aquest discutible premi procedeix del dret romà, del que és en gran part hereva l'actual legislació. El vigent Codi Civil gratifica als "descobridors" amb la propietat del trobat o compensacions econòmiques. Així s'adquireixen per ocupació els béns apropiables per la seva naturalesa que manquen de propietari, el tresor ocult i les coses mobles abandonades (article 610 del Codi Civil).

Per tresor s'entén els dipòsits ocults i ignorats de diners, joies o altres objectes preciosos, quina legítima pertinença no consti (article 352 del Codi Civil). Pertany al propietari del terreny on es trobi. Quan el descobridor no sigui el propietari es reparteix en parts iguals (article 351 del Codi Civil).

Les troballes de coses mobles que no siguin tresors estan regulades dins l'ocupació, com a modus d'adquirir la propietat. Cal restituir-les a l'anterior posseïdor i, en cas de no saber de qui es tracta, consignar-la immediatament a l'ajuntament del municipi on s'ha trobat. L'ajuntament ha de fer el possible per localitzar-lo i si no apareix en el termini de dos anys, la tro-

² El dipòsit està regulat en el Codi Civil, articles 1758 a 1784. Bàsicament, les obligacions són guardar el bé i lliurar-lo. El dipositari és responsable dels danys que puguin produir-se durant el dipòsit.

balla s'adjudica al descobridor. Hi ha obligació de fer-se càrrec de les despeses de dipòsit i de premiar econòmicament al descobridor, en cas d'aparèixer el propietari (articles 615 i 616 del Codi Civil).³ Els drets i obligacions sobre la troballa de les coses llençades a la mar o que les onades portin a la platja, cal regular-les -d'acord amb l'article 617 del Codi Civil- mitjançant lleis especials.⁴

Ara bé, amb la declaració de domini públic (Barcelona 2000) de "tots els objectes i restes materials que posseeixin els valors que són propis del patrimoni històric espanyol i siguin descoberts a conseqüència d'excavacions, remocions de terra o obres de qualsevol índole o per atzar" de l'article 44.1 de la Llei estatal de patrimoni (referit en l'article 53 de la Llei catalana), aquest tipus de gratificacions, mantingut en les anteriors lleis de patrimoni (Alay 2000), no són possibles. Els béns de domini públic són inalienables, imprescriptibles i inembargables (article 132.1 de la Constitució espanyola de 1978), i per això no pot haver-hi una ocupació ni indemnitzacions.⁵

Així i tot, l'any 1985 es va optar per continuar la tradició i premià els descobridors per, diguem-ne, el mèrit d'haver rescatat per a la col·lectivitat un llegat del passat (Alegre 1994, Vol. II 412-420 i Álvarez 1989, 749-756). Per tant, segons el contingut de l'article 44.3 de la Llei estatal (la catalana es remet al mateix, article 51.4), el descobridor i el propietari del lloc de la troballa tenen dret, en concepte de premi en metàl·lic, a la meitat de valor que en

taxació legal s'atribueixi, que es distribuirà en parts iguals. Si fossin dos o més els descobridors o els propietaris, es mantindrà la mateixa proporció.

En Juan Manuel Alegre, va analitzar aquesta distribució indicant les diferents possibilitats (Alegre 1997). Les diferents combinacions es basen en la regularització de l'articulat quant a:

A Distribució "per parts iguals" entre descobridor i propietari.

B Manteniment "d'igual proporció" de ser dos o més els descobridors o els propietaris.

Amb aquestes regles, arriba a les següents conclusions:

a Concurrencia en una mateixa persona de les qualitats de descobridor i propietari: tot el premi serà per aquesta persona.

b Pluralitat de propietaris, essent tots descobridors: El premi, en aquest cas la meitat del valor de la troballa, ha de ser distribuït entre els diferents propietaris en parts iguals, sense considerar les diferents quotes de participació en la propietat del terreny.

c Propietari únic del terreny, aliè al fet del descobriment. Propietari i descobridor es repartiran el premi en parts iguals, és a dir, una quarta part del valor de la troballa per a cadascun d'ells.

d Un o diversos propietaris, aliens en tot

³ L'ocupació de les coses immobles es regula per la usucapió (segons dret civil català i articles 1957 i 1959 del Codi Civil).

⁴ Llei 60/1962 per la que es regulen els auxilis, remolcs, troballes i extraccions marítimes i el seu reglament de desenvolupament (Decret 984/1967). L'actual Llei 14/2014 de Navegació Marítima i el seu reglament de 2023 (Decret 186/2023) segueix, bàsicament, la regulació de les troballes casuals, però amb la

intervenció de l'autoritat marítima -és probable que es revisi-.

⁵ Apuntar que els arqueòlegs, beneficiaris d'una autorització d'intervenció arqueològica, estan obligats a l'entrega dels béns arqueològics, sense cap mena de compensació o premi (article 42.2 de la Llei estatal 16/1985 i article 27 del Decret 78/2002 del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic).

cas al fet del descobriment, realitzat per una o diverses persones estranyes a la propietat. Resulta indiferent el nombre de descobridors, de manera que el premi ha de repartir-se entre tots ells, propietaris i descobridors, per parts iguals, sense considerar la seva qualitat de propietaris o descobridors.

e Pluralitat de propietaris, un o més, però no tots, són descobridors. El premi es distribuirà en tantes parts com a propietaris hi hagi, amb independència que un o algun d'ells siguin descobridors.

f Unitat o pluralitat de propietaris, en concurrència quant al fet del descobriment amb un o varis tercers aliens a la propietat. S'ha d'aplicar la solució dels apartats "d" i "e".

De la taxació de les troballes s'encarrega una comissió composta per tres acadèmics, prevista a la Llei d'expropiació forçosa de 1954 (article 78) (Tamayo 1965 i Barcelona 2021).

L'incompliment de les obligacions de comunicació de la troballa i lliurament de béns arqueològics està sancionat en la vigent Llei 9/1993 del patrimoni cultural català com infracció greu (article 71.3.f), amb una multa d'entre 6.010,12 i 210.354,24 euros.⁶ Per via penal, pot ser condemnat per apropiació indeguda a pena de presó de sis mesos a dos anys, donat l'agreuja del valor artístic, històric, cultural o científic. Si el valor econòmic de la troballa no excedeix dels quatre-cents euros, la pena és una multa d'un a dos

mesos (article 254 del Codi Penal) (Faraldo 2020).⁷

2. Troballes sense atzar

La historiografia arqueològica peninsular és plena de grans descobriments per atzar. L'any 2016 es va trobar el tresor de Tomares (Sevilla) (Vázquez i Garrido 2017) i l'any 2020 la lleona ibera de La Rambla (Còrdova).⁸ Ara bé, no sempre les troballes han estat del tot exemplars. Quan ens fixem detingudament en les circumstàncies, ens adonem que moltes d'elles ben bé per atzar no van ser (Alay 2020, 153-154).

2.1. El tresor de Guarrazar

El 25 d'agost de 1858 es va trobar "casualment" el tresor visigot de Guarrazar (Guadamur, Toledo). La família Morales-Pérez -Francisco, María i la seva fillastra Escolástica- tornava a Guadamur des de Toledo, quan es van aturar a la font de Guarrazar. La noia va tenir necessitats fisiològiques i es va apartar del grup. Alguna cosa que brillava li va cridar l'atenció: joies. Va cridar als seus pares i, advertint el valor material de la troballa (or i pedres precioses) no van acudir immediatament a les autoritats, sinó que van tornar a la nit per extreure tots els objectes que van poder. Posteriorment, els van vendre a diferents argenters toledans. Al mateix temps, un veí, Domingo de la Cruz, va observar aquestes mogudes nocturnes i s'hi va posar pel seu costat, descobrint un segon lot del tresor. Totes aquestes persones no van realitzar una única venda sinó que durant anys van guardar peces a casa, desprenent-se gradualment de les mateixes segons les ofertes. Les pe-

⁶ Els imports resulten de la conversió en euros per Resolució del Departament de Cultura CLT/53/2002 de 2 de gener (DOG núm. 3561, de 25 de gener de 2002). Corresponen als anteriors imports d'1.000.000,- de pessetes (6.010,12 euros) i 35.000.000,- de pessetes (210.354,24 euros).

⁷ Per saber-ne més sobre l'aspecte jurídic de les troballes per atzar, a més de les publica-

cions esmentades, es recomanen els articles d'en José Luis Moreu Ballonga (1979 i 1993) i de na María Elena Sánchez Jordán (2004), referenciats a la bibliografia.

⁸ https://www.elespanol.com/cultura/historia/20201030/agricultor-halla-forma-casual-cordoba-espectacular-leona/532196976_0.html

ripècies i dispersió d'aquest extraordinari tresor ja han estat detalladament exposades (Balmaseda 1995a, 1995b, 1996 i 1999 i González Olaya 2021).

En l'actualitat les peces conegudes del Tresor de Guarrazar (segle VII dC) es troben distribuïdes entre el Museu Arqueològic Nacional, el Palau Reial de Madrid i el Museu Cluny de París. Es creu que la majoria de les peces descobertes (corones, creus, calzes...), que probablement duplicaven en número a les conservades, van ser foses pels argenters toledans. Així i tot, tenint en compte que entre les desaparegudes es troben algunes de les més valuoses (s'ha calculat que es van trobar unes vint-i-tres corones votives, de les quals únicament es conserven deu) i els robatoris, encara sense resoldre, de 1921 (entre altres destacades peces es van emportar la corona del rei Suintila) i 1936, no podem descartar que alguna es trobi en col·leccions privades. En 2018 i 2019 s'han publicat tres novel·les històriques sobre el cas (*El último tesoro visigodo* de José Calvo Poyato, *Guarrazar, el Tesoro escondido* de Pedro Antonio Alonso Revenga i *El Icono Sagrado de Guarrazar* de Jesús Martín Fernández).

La "troballa per atzar" es redueix al moment del descobriment, i en aquest cas inclús es va comprar el terreny per a continuar remonent. A partir d'aquí, totes les remocions realitzades per a la seva extracció -tant en el lloc com zones immediates- són activitats que avui dia qualificaríem d'arqueofurtives. En aquest cas con-

Part del tresor de Guarrazar (Guadamur, Toledo). Autor dibuix: Francisco Aznar y García (any 1862).

cret, que es van reiterar les remocions, més enllà del dia de la troballa, els podríem qualificar d'arqueofurtius casuals retificats en traficants (Alay 2022, 304).

Aquest mateix patró conductual bàsic (descobriments / extracció-remoció en una o diverses etapes / venda) es reproduïx en bastants de les troballes que històricament ens consten com trobades per atzar.

2.2. La Dama d'Elx

La icònica Dama d'Elx, trobada el 4 d'agost de 1897 per atzar a l'Alcúdia, tampoc s'ajusta al que ara seria desitjable. Hi ha polèmica quant a l'indret exacte del descobriment i sobre qui va ser el descobridor (Ronda 2018). La va trobar un grup de jornalers. El cap de colla, Antonio Gali-

Dama d'Elx. En la part inferior dreta (l'esquerra del bust) es poden veure els danys produïts pel pic en descobrir-la. Autor imatge: Francisco J. Díez Martín.

ano Sánchez, es proclamà inicialment com el descobridor. La versió oficial, però, assenyalava a Manuel Campello Esclapez, que llavors tenia catorze anys (gairebé divuit, segons les darreres publicacions), qui en una estona de descans dels jornalers agafar el pic i, tot remonent, es trobà l'escultura. En els anys quaranta del segle passat, en Manuel era l'únic testimoni viu dels fets, i les seves explicacions i imatge són les que varen prevaldre i així consta en moltes publicacions.

En realitat, es veu que la va descobrir el jornalero Antonio Macià Guilló qui, segons manifestacions dels seus descendents, el preocupava els danys que li va fer amb el pic (avui encara visibles, a la part inferior esquerra) i que no el tornessin a contractar, per la qual cosa millor passar desapercebut. El cas és que en Galiano la va fer "excavar amb compte". Tenia instruccions del propietari que furguessin amb cura quan sortís alguna pedra tallada. Feia més de cent anys que es coneixia l'existència d'un jaciment al lloc i les bones pe-

ces es podien vendre.

L'escultura es va carregar a un carretó i es portar fins a casa del propietari, el doctor Manuel Campello Antón, a Elx. L'endemà els jornalers van continuar treballant a l'indret "destruint parets i altres construccions". L'anomenada "reina mora" va ser exposada al balcó de la casa familiar del doctor, per a ser admirada pels veïns. El 18 d'agost es va anunciar la seva venda a Pierre Paris pel Museu del Louvre, per 4.000 francs, i el 30 del mateix mes se l'emportaven.

En el seu context històric, no es pot qualificar d'arqueofurtiva la troballa de la Dama, però tampoc és exemplar. Va ser extreta amb compte -sense gaires miraments, però-, destruït el context i exposada a l'aire lliure -malmetent els pigments que encara conservava-. En termes actuals, es tractaria d'una acció arqueofurtiva, qualificant als autors de casuals negociadors (Alay 2022, 304), en tant no es va entregar o vendre a les autoritats sinó que es va cercar la millor oferta.

2.3. Els tresors de Tivissa

En Pere Bosch Gimpera informava en l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, corresponent als anys 1913-1914, que havien «entrat, en qualitat de dipòsit, al Museu Arqueològic de Tarragona, uns objectes interessantíssims; és llàstima que no es pugui saber bé com es trobaren. Foren adquirits d'un pagès de Mora que digué d'haver-los trobat, a molta profunditat, fent un clot per plantar vinya, al lloc nomenat el Castellet de Banyoles, de Tivissa, dins d'un vas, junt amb ossos i cendres que han desaparegut» (Bosch 1915, 856).

Sembla que la troballa es produí cap a l'any 1912 i va consistir en deu arracades d'or; dos braçalets, dos anells i una sivella d'argent; un mànec de mirall de bronze; un objecte de ferro i vint-i-nou monedes d'argent. Gràcies a les darreres va datar-se el conjunt a la fi del segle III o principis del II aC.

Una inspecció ocular en el lloc no va aclarir molt (el jaciment encara no es coneixia) i al poble quasi s'ignorava la troballa i «després de moltes indagacions s'aconseguí saber tan sols que alguns que la coneixien dubtaven que fos feta en aquell terme» (Bosch 1915, 857).

L'any 1925 un pagès de Tivissa (Ribera d'Ebre) va presentar-se en el llavors Servei d'Investigacions Arqueològiques a Barcelona, per vendre un lot d'objec-

tes que deia haver trobat en el Castellet de Banyoles de forma casual mentre llaurava. Es tractava d'un parell de petits bous de bronze, una gla de plom, tres monedes i una fusaiola. Es van adquirir i disposar en el Museu Arqueològic de Barcelona. Aquesta segona troballa va motivar una inspecció més acurada a l'indret, que va confirmar l'existència de restes ibèriques.

Abans d'haver iniciat cap intervenció arqueològica, l'any 1927 es va descobrir un tercer lot d'objectes. L'autor de la troballa va resultar ser un pagès dels Masos de Mora (Mora la Nova), propietari d'una parcel·la en el Castellet de Banyoles. Era el mateix que va "descobrir" el primer lot.

Aquest tercer tresor és el més conegut i espectacular dels trobats a Tivissa. Consisteix en un impressionant conjunt d'objectes d'argent –quatre pàteres, dos braçalets i deu vasos, així com fragments d'altres vasos- i un petit vas de ceràmica fet a mà. Davant les pretensions econòmiques del pagès, la Junta de Museus de Barcelona no va estar a l'altura de les circumstàncies i existí fins i tot la possibilitat de la seva adquisició per part d'estrangers.

*Part del tercer tresor de Tivissa, trobat l'any 1927.
Imatge: Museu d'Arqueologia de Catalunya.*

gers. Per sort, com explica en Serra Ràfols, el pagès era tant ignorant com ambició i després de diverses peripècies (sense especificar) tot el lot va ser adquirit per l'oftalmòleg barceloní doctor Simón que, uns anys més tard, el va cedir al Museu Arqueològic de Barcelona (Serra Ràfols 1941).

En les primeres excavacions, portades finalment a terme l'any 1932, es va descobrir la primera de les dues emblemàtiques torres poligonals ubicades en l'accés del jaciment, confirmant la singularitat i importància d'aquest.

Oficialment, els tres tresors de Tivissa són troballes casuals. Criden, però l'atenció les nombroses i excepcionals troballes del pagès de Mora, de qui no han transcendit més dades. Va ser l'autor de les troballes del primer i tercer lot i malgrat la seva "ignorància" és qui va sortir més beneficiat econòmicament. Pràcticament, no hi havia dades de les intervencions arqueològiques realitzades posteriorment en el que es deia era el lloc exacte dels seus "descobriments", que segons sembla resultaren del tot estèrils.

Totes aquestes dades em feien sospitar

que potser les troballes no eren tant a l'atzar com semblava (Alay 2015, 63). Els tresors de 1912 i 1927 podrien correspondre a aixovars funeraris. Recordem que el primer l'havia descobert «dins d'un vas, junt amb ossos i cendres». Es plantejava la hipòtesi que el pagès de Mora hauria trobat una necròpolis vinculada al Castellet, del que fins ara no es coneix cap. En cas de ser així, com en tants altres casos similars, la majoria dels béns extrets arqueofurtivament es podrien haver venut -o fondre- i uns pocs lliurats al museu com a troballes fortuïtes per aconseguir una compensació econòmica. Però aquest cop sembla que no va anar d'aquesta manera.

Les excavacions dutes a terme els darrers vint anys, poden haver localitzat els indrets de les troballes en vincular-les amb béns perfectament contextualitzats que podrien formar part d'ambdós tresors. Els béns arqueològics de 1912 estarien relacionats amb l'àrea ocupada pels denominats edificis 1 i 2 de la zona 1, la més occidental del jaciment. En l'edifici 2 s'ha trobat un penjoll i una arracada d'or, idèntica a les extretes pel pagès. En l'edifici 1, han aparegut quatre monedes que també es poden relacionar amb les de 1912 (Sanmartí et al. 2012, 55-56). Quan el tresor de 1927, es vincularia a l'àrea de l'edifici 10, de la mateixa zona 1, que es creu podria tractar-se d'un santuari (Sanmartí et al. 2012, 58). Tots aquests edificis estan propers, uns dels altres, i és més que probable que el pagès realitzés les troballes mentre feinejava.

Així i tot, la descontextualització dels béns en extreure'ls i la poca precisió del lloc de la troballa en lliurar-los, ha comportat més d'un segle per a fer una probable

El tresor d'Aliseda (Cáceres). Imatge: Museo Arqueológico Nacional.

“recontextualització” i una considerable pèrdua d'informació.

2.4. El tresor d'Aliseda

El tresor d'Aliseda (Cáceres) està conformat per més de tres-centes cinquanta peces d'or, argent i bronze. Està datat entre els segles VII a V aC i la història de la seva troballa és gairebé tan novel·lesca, o més, que la del de Guarrazar.

Es va trobar de forma “casual” el 29 de febrer de 1920. La versió oficial és la d'en José Ramón Mélida (Mélida 1921, 5), aleshores director del Museu Nacional d'Arqueologia, i que reproduïx textualment per adonar-nos de la magnitud del desastre.

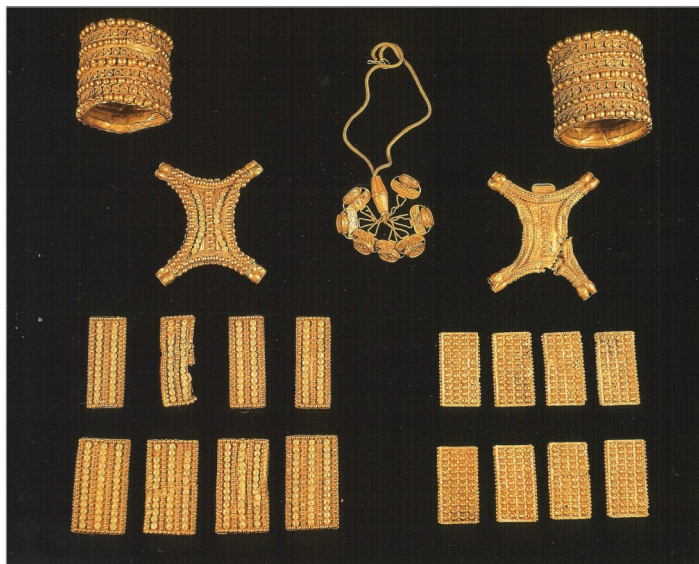
Explica com un nen, en Jenaro Vinagre Rodríguez de tan sols set anys, estava ajudant als seus oncles que recollien terra pel teuler de la seva propietat quan «sintió que al pico se oponía un obstáculo, y al mirar qué fuere vio era como una vasija, que acaso rompió, y unas cadenas y pulseras de oro. Avisó en seguida a sus tíos Victoriano y Jesús (conocido por Juan) Rodríguez Santano, conductores del tejar, los cuales acudieron al sitio indicado y despertada en ellos la codicia, el Juan despachó al chico violentamente para que se fuese a casa. Pero el chico, curioso a

su vez quedó allí, y vio cómo sus tíos rebuscaban y llenaban hasta dos cubos de tierra con la que estaban mezcladas numerosas alhajas. Posiblemente ellos mismos por su rudeza e ignorancia las desbarataron y mezclaron con la tierra, rompieron o acabaron de romper la vasija y otros objetos, y malograrón, por lo tanto, el primer dato de la situación arqueológica de esas joyas que pudieron adornar el cadáver de una persona en su sepultura o ser guardadas en vasijas y enterradas como tesoro. Dichos descubridores resolvieron lavar las alhajas para limpiarlas de la tierra adherida y esta operación la llevó a cabo una mujer del tejedor en el río Salor, donde seguramente se acabaron de romper algunas alhajas y de perder otras».

Estudis recents dubten en part d'aquesta versió, quan la participació del nen, que pot constar a raó dels drets que podrien correspondre a la seva mare (era orfe de pare). Fixem-nos en el fet que molts d'aquests descobriments els realitzen menors d'edat. Potser, com en aquest cas, hagi de veure amb el repartiment del possible premi, però també és possible sigui per a prevenir o evitar sancions.

Nen o no, la desfeta és igual o pitjor. I la història tot just comença. Com a Guarrázar ho intenten vendre, aquest cop a un rellotger de Cáceres. Però des de l'ajuntament d'Aliseda avisen al jutjat i les peces són comissades. L'ajuntament era el propietari de les terres comunals on és produir la troballa i no volia quedar al marge dels drets que li podrien correspondre -estava en vigor la llei de 1911 i recordem que el premi es repartia entre propietari i descobridor-. A finals de març d'aquell any 1920, algunes peces que no havien estat comissades (potser ignoraven inclús la seva existència) van ser lliurades a un religiós franciscà sota secret de confessió.

Després d'anys de litigis, els germans Rodríguez Santano van ser premiats l'any 1926 amb quasi disset mil pessetes, molt menys de les expectatives inicials (Pavón et al. 2017 i Rodríguez Díaz et al. 2014 i 2020).

El tresor d'El Carambolo (Camas, Sevilla). A la dreta es pot veure el pectoral trencat per a comprovar si era macís. Autor imatge: Álvaro Fernández Flores.

L'atzar es va acabar en quant es va apartar a la criatura -d'acord amb la versió oficial- i els oncles van començar a remoure. Tenint en compte que es tractaria d'una única activitat i que després ho intenten vendre, podríem qualificar-los d'arqueofurtius casuais negociadors. Si, a partir d'aquesta troballa, s'haguessin dedicat a la recerca de més tresors, haurien estat retipificables (Alay 2022, 304).

2.5. El tresor d'El Carambolo

Aquest tresor el conformen vint-i-una peces d'or de vint-i-quatre quirats: un collar, dos pectorals, dues polseres i setze plaques. Ha estat datat entre finals del VIII al VI aC. Es va descobrir mentre es feien unes obres d'ampliació de les instal·lacions de tir al colomí a El Carambolo, Camas (Sevilla), el 30 de setembre de 1958. Com és habitual en aquests casos, hi ha diferents versions dels fets. Referirem l'oficial, facilitada per l'arqueòleg Juan de Mata Carriazo y Arroquia que, com

a delegat de zona de les excavacions arqueològiques, va intervenir des del primer moment (Carriazo 1970, 38-39).

Explica que, seguint les instruccions de l'arquitecte, una quadrilla de vint-i-cinc paletes feien un petit rebaix, quan un d'ells, Alonso Hinojos del Pino, va ensopagar amb un objecte metàl·lic daurat. De seguida es va despertar la curiositat de tots els presents. En un primer moment creien que era de coure, però comprovant que no estava gens oxidat, es va plantejar la possibilitat que es tractés d'or. Immediatament, van començar a remoure l'indret, fins a trobar una mena de gibrell de terrissa ple d'objectes similars. Es van posar a netejar-los. Un dels paletes en va trencar un, per a comprovar si era macís - un dels pectorals-. Acabaren creient que eren moderns. Es va arribar a suggerir que podrien ser imitacions de joies per l'òpera o pel·lícules històriques. Es van repartir les troballes i van continuar treballant.

Donat l'enrenou, l'encarregat de l'obra, va decidir finalment fer posar tots els objectes dins un sac i lliurar-lo als propietaris. Per sort, aquests van comunicar-ho al Museu Arqueològic de Sevilla. Verificada la importància de la troballa, aviat es van poder fer excavacions arqueològiques, descobrint l'anomenat santuari d'El Carambolo.

Val a dir que la descontextualització del tresor va comportar, entre d'altres, la desaparició del gibrell que el contenia, mostra de fins a quin punt es va remenar l'indret. Només es va recuperar un petit fragment, que un dels paletes havia guardat com a record.

Aquesta troballa, encara té un epíleg. El 20 d'octubre de 1963, es va rebre al Museu arqueològic de Sevilla una figura de bronze que repre-

sentava la deessa Astarté, descoberta per atzar a El Carambolo. Suposadament, l'havia trobat en José Hidalgo Medina, un dels paletes que treballava al tir, tot just un dia abans de descobrir-se el tresor. Esperava vendre-la com a ferralla, però amb l'enrenou del tresor es va espantar - podrien pensar que n'amagava part- i la va guardar fins que es va decidir lliurar-la cinc anys després. Tres anys més tard el van premiar amb unes deu mil pessetes - equivalent al que podia guanyar amb un any de feina-.

Però no havia estat així. El veritable descobridor de la figura era un nen d'onze anys, Manuel Luque Ramírez, mentre preparava paranyes per a ocells als vessants d'El Carambolo. Succeí la tardor de 1959, un any després de trobar-se el tresor. La va utilitzar d'aguantallibres i, de tant en tant, com martell. Fins que un dia, el pare del nen la va vendre a un veí per cinc o sis duros. El veí era l'obrer que poc després la va lliurar, arrogant-se el descobriment (Fernández 2011).

Els paletes del tir, es van repartir i quedar les peces com a curiositats, després d'una primera verificació i creient no tenien cap valor crematístic. Si fos així, en termes actuals, es podrien qualificar de casuals trofeistes. El més probable, però, és que quan s'assabentessin de la seva vàlua, intentessin vendre'ls. Llavors es qualificarien de negociadors. Respecte a la figura d'Astarté, es tracta d'una troballa

*El tresor de Berzocana (Cáceres).
Autor imatge: Susana Vicente Galende.*

per atzar, no informada degudament i que el nen es queda, sense intenció de vendre o intercanviar. Qualificable, doncs, de casual trofeista (Alay 2022, 304). Les posteriors accions del pare no es poden vincular al fet de la troballa (la va vendre quatre anys després de descobrir-se).

2.6. El tresor de Berzocana

Componen aquest tresor dos torques d'or i una pàtera de bronze, corresponents cronològicament al bronze final. La versió oficial explica que va ser descobert a finals del mes d'abril de 1961 pel jove pastor de cabres Domingo Sánchez Pulido, tenia catorze anys, en un paratge muntanyós de Berzocana (Cáceres). Es va fixar en una lluentor en un pedregar i es produí la troballa per atzar.

Va portar els objectes descoberts als seus pares que, conjuntament amb el propietari del terreny, els van lliurar a les autoritats. Verificat el lloc de la troballa, es va comprovar que havia estat alterat pels veïns i no era possible de realitzar cap intervenció arqueològica.

El cas es va complicar quan es va saber que una tercera peça d'or, similar a les descobertes, havia estat venuda a Navalморal de la Mata. La Guàrdia Civil va aconseguir identificar els venedors -els pares del descobridor- i confirmar que la peça havia estat fosa.

El tresor va ser valorat en cent trenta-cinc mil de les antigues pessetes, essent adquirit per l'Estat. L'any 1963 es van lliurar les dues quantitats de seixanta-set mil cinc-centes pessetes, pel propietari i als descobridors, conforme amb la legislació del moment (Rodríguez Díaz, Duque i Pavón 2015, 42).

Estudis posteriors han revisat documenta-

ció, testimonis i suposat lloc de la troballa. Hi havia moltes incoherències. No tothom era tan innocent com semblava i, és probable, que el descobriment es produís en el jaciment del Castro del Terrero, on es podien veure diverses remocions (Pavón, Duque i Rodríguez Díaz 2018).

Es tracta d'arqueofurtius casuals amb intenció de treure un benefici econòmic de la troballa. Qualificables en la categoria de negociadors (Alay 2022, 304).

2.7. El tresor de Villena

El 22 d'octubre de 1963 un joier de Villena (Alt Vinalopó, Alacant) va avisar al comissari local d'excavacions arqueològiques, José María Soler. Una senyora d'ascendència gitana havia portat a valorar una polsera d'or que semblava antiga. Segons les declaracions d'aquesta senyora, la joia l'havia trobat el seu marit, que era paleta, entre les graves per fer formigó d'una obra a Villena mateix. El marit va confirmar les declaracions i van acabar lliurant la polsera.

*El tresor de Villena (Alacant).
Imatge: Museu Arqueològic de Villena.*

Amb la sospita que aquestes declaracions no s'ajustessin a la realitat, es va denunciar al jutjat. Les indagacions van concloure que la polsera no havia estat descoberta pel marit, sinó per un company de feina que l'havia lliurat al responsable de l'obra. Creient es tractava d'una peça de l'engra-

El primer tresor d'Arrabalde (Zamora). Imatge: Museos Castilla y León.

natge dels camions que portaven la grava, van deixar-la a la vista de tothom. El marit la va pispar per a verificar el seu valor.

Un mes després, el mateix joier comunicava que una altra senyora, també d'ètnia gitana, li portava una polsera similar a l'anterior. Aquesta segona senyora i el seu marit, transportista de graves, afirmaven que la joia era de la seva difunta àvia i feia molt de temps que estava guardada a casa. Va intervenir el jutjat de nou. Finalment, van confessar que no era de l'àvia, sinó que ell l'havia trobat en una de les rambles on extreia grava.

Poc després un ferroviari lliurava una tercera polsera que, segons explicava, els seus fills (tornen a aparèixer els menors) havien trobat jugant en un amuntegament de terra.

Finalment, l'1 de desembre de 1963 es va localitzar el lloc del tresor. Es va fer tard i l'extracció fou gairebé nocturna, puix que un cop descobert no es podien arriscar a més espolis.

El tresor de Villena està conformat per cinquanta-nou peces d'or, plata, ferro i ambre. Està datat en el bronze final (Soler 1965 i Soler, Hernández i Soler 2005).

Es desprèn del relat que la troballa seria feta per una persona que es dedicava a

l'extracció de graves. El descobridor ho comunicaria a la seva família, d'ètnia gitana, que haurien decidit vendre les peces a poc a poc i per separat. Es tractaria doncs d'una activitat arqueofurtiva casual, de categoria negociadora (Alay 2022, 304).

2.8. Els tresors d'Arrabalde

A les darreries del mes d'agost de 1980, l'advocat Victorino Llordén Vega va trobar per atzar més de cinquanta peces d'or i plata en el Castro de Las Labradas a Arrabalde (Zamora). Utilitzava un aparell detector de metalls. Així i tot, es va considerar una troballa casual i va ser adquirit per l'Estat (ignoro per quina quantitat). Un mes després del descobriment es va encarregar a l'arqueòleg Germán Delibes la prospecció i excavació del lloc. No va ser possible, doncs, el sector del jaciment relacionat amb el tresor "havia estat vandàlicament saquejat" (Martín i Delibes 1981, 153-154).

Des d'un primer moment, es va fer estrany no trobar cap moneda amb les joies. El misteri es va resoldre uns anys més tard, quan la revista especialitzada Numisma va publicar un article sobre les monedes del tresor. L'autor afirmava que "me consta y afirmo que fueron halladas con el tesoro comentado reservándose la situación de ellas". Eren un total de vint, tot i que l'autor sabia de "la existencia de muchas más que me constan hubo, procedentes del mismo hallazgo" (Sánchez de Arce 1984, 55-56).

El descobridor havia fet, doncs, doble negoci. Havia lliurat les joies a les autoritats, quedant com a bon ciutadà i cobrant el premi, per un costat. No va dir res, però, de les monedes que, segons sembla, va vendre, per altre costat.

Aquest cas va inspirar al pare de l'arqueòleg, el reconegut escriptor castellà Miguel Delibes, la novel·la "El tesoro" (Delibes 1985 i Hernández García 2017), essent una de les poques obres literàries sobre l'arqueofurtivisme actual. D'aquesta, l'any

1988 es va fer una pel·lícula homònima, dirigida per Antonio Mercero i protagonitzada per José Coronado i Álvaro de Luna.

Es miri com es miri, és un cas d'arqueofurtivisme, ja que cercava expressament (amb aparell detector de metalls) en un jaciment arqueològic. Es podria qualificar de traficant completiu (Alay 2022, 304).

Encara hi ha un epíleg. L'any 1987 va ingressar al Museu de Zamora un segon tresor procedent del mateix castro. Havia estat comissat en un operatiu policial contra l'arqueofurtivisme (García Ramos 1988, 67 i Esparza 1988).

2.9. El plom de Monteró

El maig de 1982, l'adolescent Pere Vidal localitzà de "manera fortuïta" la primera làmina de plom amb epigrafia ibèrica trobada a les comarques lleidatanes. Cercava material bèl·lic amb un aparell detector de metalls, per la muntanya de Monteró (Camarasa, la Noguera).

Així expliquen la troballa: «va topar amb una làmina enrotllada sobre si mateixa, en forma d'objecte cilíndric quelcom aplanat. La regularitat dels plecs i l'observació de lletres ibèriques en el seu interior, que el descobridor identificà de resultes de la seva afecció al col·leccionisme de monedes, li provocaren la curiositat i li conduïren a l'obertura inexpert del document provocant la consegüent trencadissa. El resultat fou la ruptura de la làmina en quatre fragments, que avui encaixen bé, i l'esmicolament i pèrdua irreparable de la porció inferior de la zona central» (Ferrer et al. 2009, 115-116 i Nota 5).

L'anàlisi paleogràfica va permetre datar la làmina en un moment anterior al primer quart del segle II aC. L'any 1983 se cedí al Gabinet Numismàtic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

En Pere Vidal formava part d'un grup de persones que, durant la primera meitat

El plom de Monteró (Camarasa, la Noguera). La part central inferior es va perdre al ser manipulada pel descobridor. Imatge: Ferrer et al. 2019, pàg. 115, fig. 3. Dibuix de Ramon Álvarez.

dels anys vuitanta del segle passat, cercaven amb detectors de metalls per les comarques de Lleida. L'objectiu eren, fonamentalment, les monedes. El seu "cap de colla" era en Francesc Segura. En un article publicat al diari *La Mañana* el 5 d'agost de 1983 va declarar que dedicava una mitjana de vint hores setmanals a la recerca i es fotografiava al costat de les seves peces, informant dels jaciments on les havia obtingut. Segons aquest article, signat per Josep Ramon Correal, un xec àrab estava interessat a comprar un lot de vint-i-vuit monedes romanes. En Segura, deia que a Lleida llavors hi havia unes vuit o nou persones que es dedicaven a cercar monedes, però només un d'ells ho feia per vendre-les.

L'any 1984 es va incoar un expedient sancionador a Francesc Segura, finalitzant l'any 1989 amb el comís d'un seguit de materials arqueològics. En Raimon Carasco, aleshores sotsdirector general a Cultura, afirmava que en aquest cas el comís era l'única sanció possible, ja que les lleis de 1911 i 1933 no preveïen l'econòmica. A banda les experiències per via penal dels darrers anys havien tingut un èxit escàs (Alay 2015, 80).

La recerca de material bèl·lic era excusa

*El segon tresor de Padilla de Duero (Valladolid).
Imatge: CEVFW-Universidad de Valladolid.*

habitual dels arqueofurtius, perquè estava permesa al no considerar-se béns arqueològics. Tampoc ho eren les trinxeres ni als camps de batalla contemporanis. Cal tenir en compte, però, que molts d'aquests indrets -ubicats en llocs estratègics-, acostumen a coincidir amb assentaments antics, per la qual cosa una exploració d'aquests tipus afectava sovint un jaciment reconegut com a tal.

El jaciment de Monteró es troba en el que va ser front del Segre l'any 1938 i està ple d'estructures i materials. L'excusa era perfecta. Així i tot, es verifica que el descobridor del plom era col·leccionista de monedes i formava part del grup d'en Francesc Segura. Afirmar que el descobriment va ser fortuït és, com a mínim, agosarat.

2.10. Els tresors de Padilla de Duero

Tres són els tresors trobats, que se sapiga, en el poblat protohistòric de Las Quintanas a Padilla de Duero (Valladolid) i cap d'ells en intervencions arqueològiques autoritzades. El primer va ser descobert l'any 1968 amb motiu de treballs agrícoles; el segon, l'any 1984, el van trobar dos arqueofurtius i el tercer, l'any 1985, durant les obres per fer unes canalitzacions subterrànies. L'ocultació de tots tres ha estat datada en el segle I aC. Ens interessa el segon.

El 7 d'octubre de 1984, dos arqueofurtius de Cuéllar (Segovia) utilitzant un aparell detector de metalls, es van trobar amb un

tresoret de joies i monedes. En concret, deu arracades d'or, vuit objectes d'argent (quatre anells, una fibula, dues polseres i el fragment d'una tercera) i disset monedes (Delibes de Castro et al. 1993). En el moment de l'extracció els va sorprendre un veí de Padilla, aficionat a l'arqueologia, recriminant-los la seva acció. Li van donar un anell d'argent i una moneda en compensació de silenci. L'aficionat, però, va anotar la matrícula del vehicle dels arqueofurtius -facilitant la seva posterior identificació- i va denunciar els fets.⁹

Aquest tresor és important de ressenyar en quant el veí de Padilla van reclamar el premi que correspondria com troballa per l'atzar, d'acord amb la llavors encara vigent llei de 1911. El reclamant insistia que el lloc de la troballa no es podia considerar com un jaciment arqueològic, pròpiament dit, per no estar declarat ni delimitat, i que el descobriment va ser fortuït, sense realitzar cap excavació per part seva, puix es trobava a la superfície (l'havien extret els altres) sense que el recurrent portés ni utilitzés el detector de metalls de les dues persones que va trobar al lloc, "encara que servís d'ajut en el rastreig després de recuperar el tresor, per si en la zona d'influència hi hagués més objectes". El procediment judicial va arribar fins al Tribunal Suprem. La Sentència de 10 d'abril de 1991¹⁰ va desestimar el seu darrer recurs, confirmant que la troballa no va ser a l'atzar sinó conseqüència d'una remoció arqueofurtiva realitzada en un jaciment arqueològic conegut, tot i no estar declarat, utilitzant un detector de metalls i per persones amb coneixements arqueològics, però sense el permís necessari, i per tot això el descobriment es considerava fraudulent.

⁹ Article "El juez decidirá sobre el tesoro de Padilla de Duero", publicat al diari *El Norte de Castilla* el 25 d'octubre de 1984.

¹⁰ Secció tercera de sala contenciosa administrativa del Tribunal Suprem. Sentència núm. 860. Id Cendoj: 28079130031991100106.

Aquesta resolució ha establert precedent, en quant les troballes realitzades amb aparells detectors de metalls no es poden considerar com fetes a l'atzar. Per aquest motiu, quasi totes les lleis autonòmiques de patrimoni cultural, elaborades amb posterioritat, quan regulen l'ús dels detectors de metalls, especifiquen que els autors de les troballes realitzades amb els mateixos -tot i hagin estat autoritzades- no tenen dret a cap compensació econòmica.

2.11. Els bronzes de Llavorsí

Amb l'ajut d'un aparell detector de metalls Josep Company va descobrir l'any 1985 l'amagatall del dipòsit de bronzes de Llavorsí (Pallars Sobirà). El senyor Company era col·leccionista de material bèl·lic. En l'àrea de la troballa, entre els dies 22 i 25 de juliol de 1938 es va produir l'anomenada batalla del Baladredo, fet que motivava aquestes recerques.

El dipòsit consta d'un total de cent quaranta-vuit objectes, entre peces senceres i fragments amb un pes total de poc més de set quilos. El conjunt ha estat datat entre el final del segle VIII aC i el principi del segle VII aC. Al cap de pocs dies de la troballa, va lliurar-se al Servei d'Arqueologia (Gallart 1991, 11-12).

En aquest cas ens trobem amb un col·leccionista de material bèl·lic, no dispo de dades per creure que de nou es tracti d'una excusa -com el cas de Montoró-. Hem de tenir en compte que el lliurament al Servei es va produir als "pocs dies de la troballa" -ignorem quants-, no de manera immediata, i no sabem els motius d'aquesta demora ni si els béns van patir algun deteriorament per aquesta raó. Hem de confiar també que no faltés cap dels béns que componien el dipòsit (recordem Arrabalde). El més lamentable és l'extracció, parlem de cent quaranta-vuit béns, que va provocar la seva descontextualització i conseqüent pèrdua d'informació.

*El dipòsit de bronzes de Llavorsí (Pallars Sobirà).
Imatge: Museu d'Història de Catalunya.*

3. Descontextualització

Es pot afirmar que el context arqueològic és un dels fonaments del mètode científic en arqueologia. Constitueix tota informació vinculada als béns arqueològics, en relació tant al lloc en el qual es troben -on i com-, així com amb tots els altres béns. Tots els béns, tant mobles com immobles i tant considerats de forma individual com de conjunt.

Totes aquestes interrelacions faciliten molta informació i l'elaboració d'hipòtesis pel que fa a cronologies, funcionalitat... Per exemple, un petit fragment ceràmic que tenim datat, ens pot orientar o confirmar la cronologia de la seva seqüència estratigràfica. Aquest mateix fragment, segons la posició que estigui en relació amb els altres bocins del recipient del qual formava part, ens pot permetre inferir com es va trencar aquest i el perquè. Ens pot indicar que va caure des d'un pis superior o des d'una lleixa, per exemple. Tanmateix, totes aquestes informacions ens permeten saber més sobre l'habitació, l'edifici i el jaciment en el qual es troba.

En arqueologia la informació inherent a un bé arqueològic és molt més important que el seu valor material. Un trosset de ceràmica pot ser més valuós que una arracada d'or. El gran tresor arqueològic és la informació dels béns, no el seu valor crematístic.

Però perquè sigui possible els béns han d'estar contextualitzats. S'han de trobar en el seu lloc i posició, cal que la seva extracció es documenti i es faci de forma acurada. Si no és així, es descontextualitza i es malmet o es perd la informació, el veritable tresor arqueològic.

Més. Quan es descontextualitza un bé arqueològic, no és l'únic que resulta afectat, sinó també tots els que es troben en relació amb el mateix. Per a fer-nos una idea aproximada del que realment implica la descontextualització d'un bé, no l'hauríem de comptar com unitat sinó multiplicar-lo per quatre com a mínim. Així, quan ens diuen que un arqueofurtiu ha extret tres béns arqueològics, en realitat ha estat un mínim de dotze (tots els realment afectats). Les veritables dimensions de l'espoli arqueològic són sensiblement més importants del que sembla.

No totes les descontextualitzacions arqueofurtives tenen la mateixa incidència. Proposem una tipologia relacionada amb el context arqueològic per entendre-ho millor:

a. Descontextualització estratigràfica:

Quan el bé extret es troba en el seu estrat arqueològic. És la més greu i la que, en general, afecta de forma directa i indirecta a més béns arqueològics interrelacionats.

b. Descontextualització ubicacional:

Quan al bé extret està en un indret que no es correspon a l'estrat arqueològic original. Distingim dos subtipus:

b.1 Superficial: El bé extret es troba a la superfície del jaciment o immediat entorn, tot i no estar estratificat. Potser per causes naturals (aiguats, desprendiments, solifluxió...) o antròpiques (tasques agrícoles, obres...). En el procés hem perdut molta informació, però en segueix mantenint, tant amb relació al jaciment com als altres béns.

b.2 Deslocalitzada: El bé extret no es

troba al jaciment al qual correspon. Ha estat desplaçat per causes antròpiques o naturals. Per exemple, una deslocalització antròpica seria quan en una obra a un jaciment no identificat, es carrega un camió amb terra on hi ha béns arqueològics. Aquest sòl es transporta fins a un abocador on queda dipositat. Tot i la seva descontextualització del jaciment, els béns afectats segueixen vinculats entre ells i aquesta interrelació ens facilita informacions que ens poden permetre fins i tot la seva recontextualització geogràfica. Una descontextualització natural es pot donar per exemple quan un temporal marítim afecta un derelict o un fondejador i les onades dipositen béns a la platja. Així i tot, segueixen facilitant informació de procedència i es poden realitzar estudis de distribució espacial. Tot es perd quan algú els recull i se'ls emporta.

A l'apartat anterior, hem repassat un seguit de troballes que la historiografia arqueològica considera fetes a l'atzar, però que han motivat -en més o menys mesura- la descontextualització dels béns i, en conseqüència, la pèrdua del veritable tresor arqueològic.

4. Protocol Eureka

Experiències com les exposades, ha motivat que amb el temps es vagin adaptant les regulacions -com hem vist en el primer apartat d'aquest treball- i portat a terme diferents accions per evitar desfetes i preservar tant els béns arqueològics com al seu context.

Cal fer especial esment a la pionera campanya "SOS" de salvaguarda del patrimoni arqueològic submergit. Es va posar en marxa per primer cop l'estiu de 1999, per iniciativa del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya. En principi estava adreçada a submarinistes i pescadors amb l'objectiu d'incentivar la declaració de les troballes per atzar (Nieto 2001, 102). Era molt simple: un volant en el qual s'indicava un telèfon de contacte. Aviat, però, es va convertir en una eina de cons-

cienciació, així com un medi per a facilitar les denúncies en cas d'advertir un espoli. L'any 2009 se sumaren a la iniciativa altres comunitats (València i Andalusia) i institucions (Museu Nacional d'Arqueologia Subaquàtica de Cartagena), a més de quatre països europeus (Portugal, França, Malta i Itàlia), adhesions que no han parat de créixer des de llavors (Alay i Fullola 2023, 563).

Significatiu també va ser el fullet distribuït en relació amb l'exposició «En busca del tesoro perdido. Un daño irreparable para nuestro territorio», celebrada en el Bibat-Museu d'Arqueologia d'Araba l'any 2021. S'entén com a reacció als operatius *On-dare* i *Burdin* de l'Ertzaintza, que posaren de manifest un preocupant increment de les activitats arqueofurtives a la regió. El fullet era un tríptic a dues cares en forma de manual, per a explicar què cal fer en cas de trobar-se fortuïtament algun bé arqueològic, que es va distribuir amb generositat (Alay i Fullola 2023, 562).

Per ésser veritablement efectius, però, ens trobem amb un seguit de contactes telefònics que a l'hora de la veritat no tenim disponibles. A més no hi ha concreció pel que fa a la gestió de les administracions. En concret, si cal o no fer sempre intervencions arqueològiques, on disposar els béns recuperats, rebliment del lloc dels fets... Amb la finalitat de simplificar i facilitar totes les gestions, tant dels ciutadans com de les administracions, es proposa el que anomeno Protocol Eureka.¹¹

a Descobriment: En el moment que ens adonem que es pot tractar d'un bé arqueològic, no tocar res. Qualsevol remoció o intent d'extracció posterior a la troballa, seria una acció arqueofurtiva.

¹¹ Eureka!!! Ho he trobat, en grec. L'expressió es vincula al matemàtic grec Arquímedes (segle III aC) quan inesperadament va descobrir el seu principi (el volum de qualsevol cos pot ser calculat mesurant el volum d'aigua desplaçada quan el cos hi és submergit).

Fullet del Bibat-Museu d'Arqueologia d'Araba.

b Comunicació: Cal informar de forma immediata. Per facilitar aquesta gestió es podria utilitzar el telèfon gratuït 012, d'atenció sobre els serveis i actuacions de la Generalitat. Utilitzem així un telèfon ja existent, evitant la multiplicació de telèfons que a l'hora de la veritat ningú troba i no sap on trobar-los. Hauria de formar-se mínimament als operadors de la línia 012, a fi de poder atendre diligentment quan sigui al cas, informar adequadament al comunicant i dirigir la trucada a qui correspongui.

És possible, però, que el bé trobat siguin restes humanes o material bèl·lic, presumptament arqueològics, ja que avui dia a Catalunya, els vestigis dels darrers con-

Esquema del protocol Eureka. Autor: J.C. Alay.

flictes bèl·lics (carlinades, guerra civil...) ja es consideren arqueològics. Per aquests casos existeix un protocol establert. El telèfon a utilitzar és el d'emergències, 112.¹²

En el transcurs d'un seminari dirigit a agents rurals i mossos, en el que es va presentar aquest protocol, els assistents van opinar que totes les descobertes, siguin del tipus que siguin, es podrien comunicar al telèfon d'emergències, 112. Simplifica encara més el procés i tampoc es preveu un nombre tan considerable de troballes, com per a col·lapsar el sistema.

c Intervenció: Rebuda la comunicació, serà obligat realitzar una intervenció preventiva. La finalitat és verificar l'existència o no d'un jaciment a l'indret i, si escau, procedir a l'extracció del bé localitzat.

En el cas dels béns bèl·lics, potencialment perillosos, la intervenció es limitarà a geo-referenciar la troballa i prendre el màxim d'imatges possible, facilitant informació per la seva posterior anàlisi. En aquesta línia, el mes de gener de 2024, els mos-

sos van presentar un mapa interactiu d'artefactes intervinguts pels TEDAX (Tècnics Especialistes en Desactivació d'Artefactes explosius) entre els anys 2012 i 2024.¹³ Aquestes informacions les hauria de recopilar el Servei d'Arqueologia i estar disponibles pels investigadors.

d Adequació / Rebliment: Realitzada la intervenció, adequar el lloc o procedir al seu rebliment, segons es determini arran dels resultats obtinguts.

e Restauració: Restaurar el bé localitzat, per part dels professionals corresponents.

f Dipòsit: Traslladar al bé al dipòsit que es determini, on es pugui conservar en les condicions adequades. El dipòsit haurà d'estar localitzat el més proper possible al lloc de la troballa. Ha de ser accessible a investigadors, per a fer els estudis corresponents.

g Difusió: Facilitar la realització d'exposicions, xerrades, visites... No pot quedar en un magatzem, ha de retornar a la societat.

Respecte al premi econòmic que preveu la vigent legislació, hauria d'eliminar-se. L'experiència ha demostrat que gairebé sempre hi ha desavinences amb les quantitats, comportant fins i tot reclamacions judicials. Tampoc hi ha notícies que constatin hagi contribuït a minvar l'arqueofurtivisme. En tot cas, caldria fer un reconeixement públic als descobridors -en la forma que es consideri- però, mai una retribució econòmica.

¹² https://mossos.gencat.cat/ca/consells_de_seguretat/persones/emergencies/consells-en-cas-de-trobada-dun-artefacte-explosiu-de-la-guerra-civil/index.html

¹³ <https://dsp.interior.gencat.cat/handle/20.500.14007/554#page=1>

Esperem que, a partir d'ara, es pugui distingir entre una troballa a l'atzar d'una activitat arqueofurtiva, gestionant cadascuna conforme normativa.

Bibliografia

ALAY, J.C. (2000). *L'espoli arqueològic a Catalunya: el "furtivisme". Bases jurídiques i conceptuals*. Tesi de Llicenciatura. Director: Josep Maria Fullola i Pericot. 107 pàg. Inèdita. Universitat de Barcelona.

ALAY, J.C. (2015). *L'espoli arqueològic a Catalunya: Sistematització de la tipologia conductual dels furtius*. Tesi doctoral. 538 pàg. Universitat de Barcelona. Publicació digital: <http://hdl.handle.net/10803/396672>

ALAY, J.C. (2020). "Combatiendo al arqueofurtivismo en España" a Mónica Bouso, Ignacio Rodríguez Temiño i Ana Yáñez (eds.), Dossier: Espoli, tràfic il·lícit i falsificacions de béns arqueològics, *Revista d'Arqueologia de Ponent* (RAP) núm. 30, pàg. 149-174. Universitat de Lleida.

ALAY, J.C. (2021). *Manual: Arqueofurtivismo. El estudio de las intervenciones arqueológicas ilegales*. Col·lecció Vària núm. 2. Ed. Societat Catalana d'Arqueologia i Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques. 165 pàg. Barcelona.

ALAY, J.C. (2022). "El mètode Rocafort. En la ment dels arqueofurtius" a *Felibrejada* núm. 100, pàg. 301-320. Grup d'Història del Casal de Mataró.

ALAY, J.C. i FULLOLA, J.M. (2023). "Museos arqueológicos y gestión del arqueofurtivismo" a *Boletín Museo Arqueológico Nacional* núm. 42, pàg. 549-566. Ministerio de Cultura y Deporte. Madrid.

ALEGRE, J.M. (1994). *Evolución y régimen jurídico del Patrimonio Histórico*. Colección Análisis y Documentos, núm. 5. Ed. Ministerio de Cultura. Vol. I, 678 pàg. i Vol. II, 806 pàg. Madrid.

ALEGRE, J.M. (1997). "El Patrimonio Arqueológico: Aspectos de su régimen jurídico" a *Patrimonio Cultural y Derecho*, núm. 1, pàg. 121-129. Madrid.

ALVAREZ, J.L. (1989). *Estudios sobre el Patrimonio Histórico Español*. Ed. Civitas, S.A., 897 pàg. Madrid.

BALMASEDA, L.J. (1995a), "El tesoro perdido de Guarrazar" a *Archivo Español de Arqueología* núm. 68, pàg. 149-164. Servicio de Publicaciones del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.

BALMASEDA, L.J. (1995b). "La reclamación diplomática del Tesoro de Guarrazar" a *Boletín ANABAD* 1/1995, pàg. 165-175. Madrid.

BALMASEDA, L.J. (1996). "Las versiones del hallazgo del tesoro de Guarrazar" a *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* Tomo XIV, Homenaje a Mercedes Rueda Sabater "in memoriam", pàg. 95-110. Madrid.

BALMASEDA, L.J. (1999). "El diamantista José Navarro y el Tesoro de Guarrazar" a *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, Tomo XVII, núm. 1 i 2, pàg. 175-188. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Madrid.

BARCELONA, J. (2000). "El dominio público arqueológico" a *Revista de Administración Pública* núm. 151, pàg. 133-165. BOE. Madrid.

BARCELONA, J. (2021). "La valoración económica de los bienes arqueológicos y de los daños al patrimonio arqueológico: algunas consideraciones jurídicas"

- cas" a Ana Yañez i Ignacio Rodríguez Temiño (eds.), *¿Cuánto valen los platos rotos? Teoría y práctica de la valoración del patrimonio arqueológico*. Pàg. 53-88. JAS Arqueología. Madrid.
- BOSCH, P. (1915). "Troballes a Tivissa" a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* MCMXIIIIV, Crònica de la Secció Arqueològica, pàg. 856-858. Barcelona.
- CARRIAZO, J.M. (1970). *El tesoro y las primeras excavaciones en "El Carambolo" (Camas, Sevilla)*. Excavaciones Arqueológicas en España núm. 68. Ministerio de Educación y Ciencia. 108 pàg. XXXIII lám. Madrid.
- DELIBES, M. (1985). *El Tesoro*. Ed. Destino. 128 pàg. Barcelona.
- DELIBES, G.; ESPARZA, A.; MARTIN, R. i SANZ, C. (1993). "Tesoros celtibéricos de Padilla de Duero" a *Arqueología Vaccea. Estudios sobre el mundo prerromano en la cuenca media del Duero*. Junta de Castilla y León. Pàg. 397-470. Valladolid.
- ESPARZA, A. (1988). "Notícia preliminar sobre el nuevo tesoro de Arrabalde (Zamora)" a *Zephyrus* Vol. 41, pàg. 511-515. Universidad de Salamanca.
- FARALDO, P. (2020). "Del hurto de hallazgo al expolio de yacimientos arqueológicos. ¿Una oportunidad perdida?" a *Estudios Penales y Criminológicos*, Vol. XL (2020), pàg. 471-528.
<https://doi.org/10.15304/epc.40.6540>
- FERNANDEZ, F. (2011). "Tras els rastro de la Asatarté de El Carambolo" a *Temas de estética y arte* núm. 25, pàg. 54-76. Real Academia de Bellas Artes de Santa Isabel de Hungría. Sevilla.
- FERRER, J.; GARCÉS, I.; GONZALEZ, J.R.; PRINCIPAL, J. i RODRIGUEZ, J.I. (2009). "Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarasa, la Noguera, Lleida). Troballes anteriors a les excavacions de l'any 2002" a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* núm. 27, pàg. 109-154. Diputació de Castelló.
- GALLART, J. (1991). *El dipòsit de bronzes de Llavorsí (Pallars Sobirà)*. Departament de Cultura. Excavacions Arqueològiques a Catalunya núm. 10. 200 pàg. Barcelona.
- GARCIA RAMOS, R. (1988). "Recuperación de piezas" a *Anuario 1987 de l'Instituto de Estudios Zamoranos Florián de Ocampo*, pàg. 67-68. Zamora.
- GONZALEZ OLAYA, V. (2021). *La costurera que encontró un tesoro cuando iba a hacer pis y otras historias de la Arqueología española*. Espasa Libros, Ed. Planeta. EPUB.
- HERNANDEZ GARCIA, R. (2017). "El Tesoro de Delibes como fuente historiográfica: la visión popular de la arqueología en los años 80" a *Discursos alternativos en la recepción de la antigüedad* (Tomás Aguilera i altres Eds.). Ediciones UAM, pàg. 217-238. Universidad Autónoma de Madrid.
- MARTIN, R. i DELIBES DE CASTRO, G. (1981). "Hallazgos arqueológicos en la provincia de Zamora (VIII)" a *Varia de Arqueología, Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* núm. 47, pàg. 153-186. Universidad de Valladolid.
- MELIDA, J.R. (1921). *Tesoro de Aliseda. Noticia y descripción de las joyas que lo componen*. Museo Arqueológico Nacional. 32 pàg. Madrid.
- MOREU, J.L. (1979). "Régimen jurídico de los hallazgos de interés artístico, histórico o arqueológico" a *Revista de Administración Pública* núm. 90, pàg. 79-96. BOE. Madrid.

- MOREU, J.L. (1993). "Hallazgos de interés histórico, artístico y/o arqueológico". *Revista de Administración Pública* núm. 132, pàg. 171-208. BOE. Madrid.
- NIETO, X. (2001). "Arqueologia subaquàtica a Catalunya i legislació" a *Drassana* núm. 9, pàg. 96-105. Museu Marítim de Barcelona.
- PAVON, I.; RODRIGUEZ DIAZ, A. i DUQUE, D.M. (2017). "El tesoro de Aliseda: de la "historia oficial" a la intrahistoria" a *Historias de Tesoros, Tesoros con historia*, pàg. 241-275. Cáceres.
- PAVON, I.; DUQUE, D.M. i RODRIGUEZ DIAZ, A. (2018). "El tesoro de Berzocana: una relectura de su descubrimiento y contexto" a Andrés Carretero, Cocha Papí i Gonzalo Ruiz Zapatero (coords), *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Arqueología/VI Jornadas de Historiografía SEHA-MAN*. 21-23 març 2017. Pàg. 839-856. Madrid.
- RODRIGUEZ DIAZ, A.; ORTIZ, P.; PAVON, I. i DUQUE, D.M. (2014). *El tiempo del tesoro de Aliseda I. Historia e historiografía del hallazgo*. Ed. Tagus. Cáceres.
- RODRIGUEZ DIAZ, A.; DUQUE, D.M. i PAVON, I. (2015). "El tesoro de Berzocana: los rastros del hallazgo" a *Norba. Revista de Historia*, Vol. 27-28 (2014-2015), pàg. 21-61. Universidad de Extremadura.
- RODRIGUEZ DIAZ, A.; PAVON, I. i DUQUE, D.M. (2020). "El tesoro de Aliseda (Cáceres): una relectura" a *Norba. Revista de Historia* Vol. 33, pàg. 61-98. Universidad de Extremadura.
- RONDA, A. M. (2018). "Revisión de los testimonios y documentos sobre el lugar del hallazgo de la Dama de Elche. La "fita" de Pedro Ibarra y la recreación de Ramos Folqués" a *Archivo Español de Arqueología* núm. 91, pàg. 279-303. Madrid.
- SANCHEZ JORDAN, M.E. (2004). "Ocupación, Hallazgo y Tesoro" a *Anales de la Facultad de Derecho* núm. 21, pàg. 185-229. Universidad de La Laguna.
- SANCHEZ DE ARCE, V. (1984). "Las monedas del tesoro de Arrabalde: La Asturias Cismontana" a *Numisma* núm. 186-191, pàg. 51-73. Sociedad Iberoamericana de Estudios Numismáticos. Madrid.
- SANMARTI, J.; ASENSIO, D.; MIRO, M.T. i JORNET, R. (2012). "El Castellet de Banyoles (Tivissa): Una ciudad ibérica en el curso inferior del río Ebro" a *Archivo Español de Arqueología* núm. 85, pàg. 43-63. Servicio de Publicaciones del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid.
- SERRA RAFOLS, J.C. (1941). "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa, Bajo Ebro)" a *Empúries* núm. 3, pàg. 15-34. Diputació de Barcelona.
- SOLER, J.M. (1965). *El Tesoro de Villena*. Excavaciones Arqueológicas en España 36. Ministerio de Educación Nacional. 75 pàg. i LXII lám. Madrid.
- SOLER, J.M.; HERNANDEZ, M.S. i SOLER, J.A. (2005). *El Tesoro de Villena. Un descubrimiento de José María Soler*. Catàleg exposició MARQ 20 desembre 2005 a 19 febrer 2006. 125 pàg. Alacant.
- TAMAYO, J.A. (1965). "La comisión de expropiación de bienes de valor artístico, histórico y arqueológico" a *Revista de Administración Pública* núm. 47, pàg. 95-126. BOE. Madrid.
- VAZQUEZ, J. i GARRIDO, P. (eds.) (2017). *El Tesoro del Zaudín: contextualización arqueológica del conjunto numismático tardoantiguo de Tomares (Sevilla)*. Junta de Andalucía. 406 pàg. Sevilla.

